

A „Fabulous Creatures in Ancient and Early Mediaeval Indian Literature” című OTKA project záró szakmai beszámolója

2009-ben megkezdett kutatómunkám a különböző „képzelt lények” szerepét vizsgálta a klasszikus indiai kultúrában. Az élőlények köre a pre-muzulmán indiai kultúrában nem csak az isteneket, embereket és állatokat foglalja magában. A legkülönbözőbb nem emberi lények folyamatos kapcsolatban vannak az emberekkel, az élőlények különböző kategóriái pedig átjárhatók: bármelyik élőlény bármely más kategóriában újraszülethet. Ezek a lények általában nem egy bizonyos indiai valláshoz kötődnek, hanem a hinduizmus, buddhizmus és dzsainizmus közös örökségéhez tartoznak.

Szakmai szempontból rendkívül sokat jelentett, hogy részt vehettem két workshopon, amelyeket a német–francia együttműködésben megvalósult „Early Tantra Project” szervezett (2009 júliusában Pondicherry-ben, 2010 júliusában Hamburgban). India vallásainak kutatásában az utóbbi évek egyik meghatározó fejleménye a korai tantrikus szövegek kéziratainak felfedezése és feldolgozása volt. A Kr. u. első évezred közepe tájáról származó tantrákban leírt beavatási rítusok, mágikus szertartások, kozmológiai elképzelések megismerése alapvetően változtatja meg a premodern India vallástörténetéről alkotott képünket.

Szintén nagyon sokat merítettem a 2009-es és a 2012-es, Pondicherry-ben rendezett Classical Tamil Seminar-on tanultakból. A klasszikus tamil irodalom kezdetei egészen a Kr. u. első századokig nyúlnak vissza, India kultúrtörténetének rendkívül fontos forrásai tartoznak ide. Ugyanakkor a szanszkrit és más indoárja nyelvekkel foglalkozó tudósok között kevés az olyan, aki a dravida, így a tamil irodalom szövegeiben is jártas. Én még csak a kezdeti lépéseket tettem meg, hogy betekintést kapjak ebbe a nagyon gazdag, irodalom- és vallástörténetileg is fontos szövegtudományba, de máris világossá vált a számomra, hogy szűkebb kutatási területemen is jól hasznosítható forrásokat találok (pl. Kāraikkāl Ammaiyār tamil śaiva bhakti költészetében a halottégető és a démonok leírása).

2010 januárjától júniusáig az Oxford University-n tanítottam, a kiváló könyvtár és az inspiráló szakmai környezet nagyban hozzájárult kutatómunkám színvonalas folytatásához.

2010 februárjában az ELTE Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszékén nemzetközi konferenciát szerveztünk a filológia szerepéről az indiai kultúra kutatásában. A konferencián tartott előadásomban már hasznosítottam a tantrikus szövegek feldolgozása során szerzett új ismereteimet, és egy olyan „fantasztikus lény” leírásait vettem össze, amely a tantrikus rituáléktól kezdve a szépirodalmi szövegekig számtalan forrásban szerepel az ókori és kora középkori indiai irodalomban. Kutatómunkám eredményeit az Acta Orientaliában publikáltam egy több, mint harminc oldalas tanulmányban („Encounters with Vetālas. Studies on Fabulous Creatures I”, AOH 63/4, 2010), amely a démonok egy fajtájának, a *vetālak*nak a tipológiájával foglalkozik. Kutatásaimból kiderül, hogy a *vetālak* az ókori és középkori In-

dia egészének vallásos kultúrájában számtalan helyen előfordulnak, nem csak egyik vagy másik 'izmus'-ként meghatározott indiai vallásban. A tanulmány alaposan kiszélesíti a témában általában tanulmányozott források körét, több kiadatlan, csak kéziratban hozzáférhető tantrikus szöveget illetve a középipind nyelvű irodalom számos alkotását is bevonva a vizsgálódásba, valamint képzőművészeti alkotásokkal (templomi szobrok a XII. század elejéről, illetve egy kézirat illusztrációja) összevetve az írott forrásokat. Foglalkozik a *vetālāk* megidézését szolgáló mágikus szertartásokkal, elemzi ezek leírását a különböző tantrikus szövegekben, és vizsgálja szépirodalmi előfordulásait. A cikk része egy eddig kiadatlan kasmíri szanszkrit *Vetāla-Bhairava* himnusz feldolgozása is. A tanulmány pozitív nemzetközi fogadtatását jelzi, hogy 2012-ben már hivatkozott rá egy, a Brill's Indological Libraryben megjelent tanulmánykötet.

2011 telén-tavaszaán írtam egy újabb tanulmányt Michael Willis, a British Museum kurátorának felkérésére a *Journal of the Royal Asiatic Society* Paramāra dinasztiaának szentelt különszámába, amely 2012 februárjában jelent meg („The Story of the Irascible Yakṣa and the King Who Nearly Beheaded Himself in Dhanapāla's Tilakamañjarī” JRAS (Series 3) 22/1). A tanulmányban egy 1000 körül írt szanszkrit prózai mű egyik szereplőjét, egy *yakṣát*, veszem közelebből szemügyre, aki Lakṣmī istennő hirtelen haragú, alakváltoztatásra is képes szolgálja. Különböző vallási és irodalmi szövegekkel, valamint képzőművészeti ábrázolásokkal összevetve vizsgálom azt a jelenetet, amelyben a király saját fejét ajánlja fel áldozatul a *yakṣának*: kitérek *Rājalakṣmī* (a királyi hatalom istennője) kultuszára, valamint, dzsaina szerzőről lévén szó, a hindu rítusokat illető szkeptikus-ironikus dzsaina viszonyulásra.

2012 márciusában engedélyt kaptam a pályázat futamidejének egy évvel való meghosszabbítására. A hosszabbításnak elsősorban adminisztratív okai voltak: a biztosító késedelmes kárrendezése, a MALÉV csődje miatti kár megtérítésének húzódása (ez a mai napig nem örtént meg), a közbeszerzések nehézkessége és bizonytalansága, a különböző zárolások együtt azt eredményezték, hogy jelentős elköltetlen összeg maradt a project számláján.

A project négy éve során folyamatos volt az együttműködésem külföldi kollégáimmal. Elsősorban Peter Bisschopot, a Leideni Egyetem professzorát kell itt megemlítenem, de mellette Prof. Dominic Goodallal (EFEO) és Prof. Harunaga Isaacsonnal (Hamburgi Egyetem) is intenzív volt a szakmai kapcsolat, és rajtuk kívül is számos művészettörténész és filológussal konzultáltam. A tervezett *Encyclopaedia of Fabulous Creatures in Ancient and Early Mediaeval Indian Literature*-be szánt szócikkek címlistája eddig mintegy 250 elemet számlál. Ezek között vannak nagyon sok írott forrásban és képzőművészeti alkotáson szereplő, összetett ikonográfiával bíró lények, és vannak csupán felsorolásokban előforduló nevek is. A lista egyaránt tartalmaz tulajdon- és közneveket, hiszen több fajta képviselője név szerint is bekerült az indiai mitológiákba, pl. a *rākṣasák* közül Rāvaṇa családtagjai és hadvezérei. Ezeket a híresebb, saját történettel rendelkező lényeket fajtájuk kategóriája alatt, annak általános jellemzése után volna célszerű bemutatni. Ugyancsak

felmerült, hogy az enciklopédia külön fejezetben mutassa be a három nagy indiai valláshoz, a hinduizmushoz, buddhizmushoz és dzsainizmushoz köthető élőlénytípológiákat, röviden áttekintve az ide kapcsolható kozmogóniai és kozmográfiai leírásokat, rámutatva az egyezésekre és a sajátosságokra. Egyre inkább úgy tűnik, hogy egy folyamatosan bővíthető, tudományos igényű moderált internetes adatbázis volna a legmegfelelőbb formája az enciklopédiának, amely magába tudná építeni például a tantrikus vallásosságról hónapról hónapra gazdagodó ismereteinket. A *vetálák* tanulmányozása megerősített abban, hogy a hindu, buddhista és dzsaina vallásos és irodalmi szövegek valamint a képzőművészeti emlékek együttes, átfogó vizsgálata vezethet el egy eddignél teljesebb képhez.

2013 elején a Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient szerkesztője felkért, írjak egy recenziót Zhu Xintian, *Les êtres fantastiques de l'Inde ancienne, Vol. I, de 2500 av. J.-C. au VIème siècle* (Mumbai, Edition Franco-Indian Research, 2012) című könyvéről. A felkérést örömmel elfogadtam, mivel ez lehetőséget adott, hogy kifejtsem a téma kutatásának módszertanáról három év során kialakult véleményemet. Zhu Xintian a fantasztikus lények képzőművészeti ábrázolásait vizsgálja az indiai művészetben az Indus civilizáció korától a Gupta kor végéig. Könyve hasznosságát rendkívül gazdag képanyaga és éles szemű, az apró részletekre is kitérő megfigyelései adják. Nagyon sok ábrázolás összevetése után a szerző létrehozta a fantasztikus lények ábrázolásainak osztályozását, és több évszázad alkotásain keresztül követi az ábrázolások változásait. Ugyanakkor a szöveges források bevonása hagy maga után kívánnivalót: a szerző nem ismeri a klasszikus indiai nyelveket, így a szöveges forrásokból is csak másodkézből tud információhoz jutni: részben fordításokból, részben lexikonokból és egyéb másodlagos irodalomból. Ez semmiképpen sem elégséges, hiszen az ókori és korai középkori indiai vallásos és irodalmi szövegek egy jó része nemhogy lefordítva nincs, de még kiadva sem: az Early Tantra Project munkája bizonyítja, milyen fontos, a vallástörténeti gondolkodást alapvetően átalakító források kerülhetnek elő még ma is. Bár Zhu Xintian szanszkrit szavakat használ a különféle lénytípusok megnevezésére, nem világos, hogy állnak-e ezek az elnevezések valamilyen viszonyban a szöveges források terminológiájával, vagy csupán a művészettörténészek köreiből öröklődő terminusok különösebb kritika nélküli átvételéről van szó. Az ókori és kora középkori Indiai mitikus lények, az emberi és az isteni lét közötti számtalan létformának a feltérképezése rendkívül összetett feladat. A képzőművészeti alkotások vizsgálata is elkerülhetetlen, és a legszerencsésebb eset a művészettörténész és a filológus egy tudós személyében való találkozási lenne, ez azonban meglehetősen ritka (a mai, francia nyelven publikáló kutatók közül Charlotte Schmid és Emmanuel Francis munkássága figyelemre méltó). Véleményem szerint a művészettörténészek és a filológusok szorosabb együttműködésére volna szükség az indiai kultúrtörténet kutatásában, és ezt a véleményemet Zhu Xintian könyve is megerősítette. A recenzió a BEFEO-ban még idén megjelenik.

A 2013 elején befejezett tanulmányom („Inspired Poetry. Śāntākaragupta's Play on the

Legend of Prince Sudhana and the *Kimnari*”) az *Indo-Iranian Journal*-ben fog megjelenni, várhatóan 2014-ben. Egy buddhista legendát feldolgozó dráma töredékén alapul, amelynek pálmalevél kéziratára a Nepal-German Manuscript Preservation Project által mikrofilmre vett kathmandui kéziratgyűjteményben bukkantam. A legenda, amely Sudhana herceg és Manoharā, egy *kimnari* szerelméről szól, nagyon népszerű volt az ókorban és a korai középkorban, számos buddhista legendagyűjteményben megtalálható, ábrázolásaival pedig Ajantától kezdve egészen Jáváig találkozunk. A történet sokban rokonítható Purūravas és Urvaśi legendájával, amely szintén egy földi halandó és egy csodálatos égi nő szerelméről szól. A *kimnarák* valamennyi indiában született ókori vallás irodalmában előfordulnak, Kuvera, a kincsek istenének udvartartásába tartozó csodás lények, híres zenészek és énekesek, és repülésre való képességük is a madarakkal teszi őket rokonná. A tanulmányban editálom és lefordítom a drámatöredéket, feltérképezem a különféle vallásos és szépirodalmi szövegekkel való intertextualitását. Mivel a töredékben előforduló egyik verset egy antológia a szerző megnevezésével idézi, lehetséges volt annak a megállapítása, hogy egy XI. század végén, a bengáli Pāla királyságban élt buddhista tudós írta a darabot. A korabeli Bengál gazdag, részben a buddhizmushoz köthető irodalmi hagyományát éppen ez, az egyik híres kolostoregyetemhez kapcsolt antológia tanúsítja, de ugyanennek a vidéknek egy száz évvel későbbi alkotója volt Jayadeva is, akinek *Gītagovinda* című költeményét Weöres Sándor fordításában ismerheti a magyar olvasó. A bengáli Pāla dinasztia pártfogása alatt Vikramaśilā és Jagaddala kolostoregyetemein virágzott a buddhista vallásfilozófia művelése, és ekkor fordítottak le számos szanszkrit művet tibetire is, tibetből ide látogató szerzetesek közreműködésével. Ennek a virágzó kultúrának vetett véget 1200 után a muzulmán hódítás. Az általam feldolgozott drámatöredék a buddhista ihletettséggű, de mégis csak világi irodalom magas szintű művelését mutatja a kor egyik neves tudós szerzetese által. Az intertextuális vizsgálódás rávilágít, hogy a szerző jól ismerte az addigra már ezer éves múltra visszatekintő szanszkrit irodalmi hagyományt, a költői konvenciókat pedig biztos kézzel, időnként újító módon használta.

Budapest, 2013. április 28.

Dezső Csaba